

0.1 Størrelsar, einingar og prefiks

Det vi kan måle og uttrykke med tall, kaller vi *størrelsar*. Ein størrelse består gjerne av både ein verdi og ei *eining*, og i denne seksjonen skal vi sjå på desse tre einingane:

eining	forkorting	eining for
meter	m	lengde
gram	g	masse
liter	L	volum

Nokre gongar har vi veldig store eller veldig små størrelsar, for eksempel er det ca. 40 075 000 m rundt ekvator! For så store tall er det vanleg å bruke ein *prefiks*. Da kan vi skrive at det er ca. 40 075 km rundt ekvator. Her står 'km' for 'kilometer', og 'kilo' betyr '1 000'. Så 1 000 meter er altså 1 kilometer. Her er prefiksane ein oftast¹ møter på i kvardagen:

prefiks	forkortelse	verdi
kilo	k	1 000
hekto	h	100
deka	da	10
desi	d	0,1
centi	c	0,01
milli	m	0,001

Bruker vi denne tabellen i kombinasjon med einingane kan vi for eksempel sjå at

$$1000 \text{ g} = 1 \text{ kg}$$

$$0,1 \text{ m} = 1 \text{ dm}$$

$$0,01 \text{ L} = 1 \text{ cL}$$

Enda ryddigare kan vi få det viss vi lager ein vannrett tabell (se neste side) med meter, gram eller liter lagt til i midten².

¹Unntaket er 'deka', som er ein veldig lite brukt prefiks, men vi har tatt den med fordi den kompletterer tallmønsteret.

²Legg merke til at 'meter', 'gram' og 'liter' er *einingar*, mens 'kilo', 'hekto' osv. er *tal*. Det kan derfor verke litt rart å sette dei opp i samme tabell, men for vårt formål fungerer det heilt fint.

0.1 Omgjøring av prefikser

Når vi skal endre prefiksar kan vi bruke denne tabellen:

	kilo		hekto		deka		m/g/L		desi		centi		milli	

Komma må flyttast like mange gongar som antal ruter vi må flytte oss frå opprinnelig prefiks til ny prefiks.

For lengde brukes også eininga 'mil' (1 mil = 10 000 m). Denne kan leggst på til venstre for 'kilo'.

Eksempel 1

Skriv om 23,4 mL til antall 'L'.

Svar:

Vi skriv tabellen vår med L i midten, og legg merke til at vi må *tre ruter til venstre* for å komme oss fra 'mL' til 'L':

	kilo		hekto		deka		L		desi		centi		milli	

Det betyr at vi må flytte kommaet vårt tre plassar til venstre for å gjere om mL til L:

$$23,4 \text{ mL} = 0,0234 \text{ L}$$

Eksempel 2

Skriv om 30 hg til antall 'cg'.

Svar:

Vi skriv tabellen vår med 'g' i midten og legg merke til at vi må *fire ruter til høyre* for å komme oss fra 'hg' til 'cg':

	kilo		hekto		deka		g		desi		centi		milli	

Dét betyr at vi må flytte kommaet vårt fire plassar til høyre for å gjere om 'hg' til 'cg':

$$30 \text{ mg} = 300\,000 \text{ cg}$$

Eksempel 3

Gjør om 12 500 dm til antall 'mil'.

Svar:

Vi skriv tabellen vår med m i midten, legg til 'mil', og merker oss at vi må *fem ruter til høyre* for å komme oss fra hg til cg:

| mil | kilo | hekto | deka | m | desi | centi | milli |

Dét betyr at vi må flytte kommaet vårt fem plassar til høyre for å gjere om 'mil' til 'dm':

$$12\,500\text{ dm} = 0,125\text{ mil}$$

0.1 Omgjøring av prefikser (forklaring)

Omgjering av prefikser handlar om å gange/dele med 10, 100 osv. (se [Seksjon ??](#) og [Seksjon ??](#))

La oss som første eksempel skrive om 3,452 km til antall 'meter'. Vi har at

$$\begin{aligned} 3,452\text{ km} &= 3,452 \cdot 1000\text{ m} \\ &= 3\,452\text{ m} \end{aligned}$$

La oss som andre eksempel skrive om 47 mm til antall 'meter'. Vi har at

$$\begin{aligned} 47\text{ mm} &= 47 \cdot \frac{1}{1000}\text{ m} \\ &= (47 : 1000)\text{ m} \\ &= 0,047\text{ m} \end{aligned}$$

0.2 Regning med forskjellige nemningar

En (eventuell) prefiks og ei eining utgjer ei *nemning*. For eksempel, 9 km har nemninga 'km', mens 9 m har nemninga 'm'. Når vi skal utføre rekneoperasjoner med størrelser som har nemning, er det heilt avgjerande at vi passar på at nemningane som er involvert er dei same.

Eksempel 1

Regn ut $5 \text{ km} + 4\,000 \text{ m}$.

Svar:

Her må vi enten gjere om 5 km til antall m eller 4 000 m til antall km før vi kan legge sammen verdiene. Vi velger å gjere om 5 km til antall m:

$$5 \text{ km} = 5\,000 \text{ m}$$

Nå har vi at

$$\begin{aligned} 5 \text{ km} + 4\,000 \text{ m} &= 5\,000 \text{ m} + 4\,000 \text{ m} \\ &= 9\,000 \text{ m} \end{aligned}$$

Tips

I mange utregninger kan eininger føre til at uttrykkene blir litt rotete. Hvis du er helt sikker på at alle benevningene er like, kan du med fordel skrive utregninger uten benevning. I *Eksempel 1* over kunne vi da regnet ut

$$5\,000 + 4\,000 = 9\,000$$

Men merk at i et endelig svar *må* vi ha med benevning:

$$5 \text{ km} + 4\,000 \text{ m} = 9\,000 \text{ m}$$

Eksempel 2

Hvis du kjører med konstant fart, er strekningen du har kjørt etter ein viss tid gitt ved formelen

$$\text{strekning} = \text{fart} \cdot \text{tid}$$

- a) Hvor langt kjører ein bil som holder farten 50 km/h i 3 timer?
- b) Hvor langt kjører ein bil som holder farten 90 km/h i 45 minutt?

Svar:

- a) I formelen er nå farten 50 og tiden 3, og da er

$$\text{strekning} = 50 \cdot 3 = 150$$

Altså har bilen kjørt 150 km

- b) Her har vi to forskjellige eininger for tid involvert; timer og minutt. Da må vi enten gjere om farten til km/min eller tiden til timer. Vi velger å gjere om minutt til timer:

$$\begin{aligned} 45 \text{ minutt} &= \frac{45}{60} \text{ timer} \\ &= \frac{3}{4} \text{ timer} \end{aligned}$$

I formelen er nå farten 90 og tiden $\frac{3}{4}$, og da er

$$\text{strekning} = 90 \cdot \frac{3}{4} = 67.5$$

Altså har bilen kjørt 67.5 km.

Eksempel 3

Kiloprisen til ein vare er hva ein vare koster per kg. Kilopris er gitt ved formelen

$$\text{kilopris} = \frac{\text{pris}}{\text{vekt}}$$

- a) 10 kg tomater koster 35 kr. Hva er kiloprisen til tomatene?
- b) Safran går for å være verdens dyreste krydder, 5 g kan koste 600 kr. Hva er da kiloprisen på safran?

Svar:

- a) I formelen er nå prisen 35 og vekten 10, og da er

$$\text{kilopris} = \frac{35}{10} = 3,5$$

Altså er kiloprisen på tomater 3,5 kr/kg

- b) Her har vi to forskjellige eininger for vekt involvert; kg og gram. Vi gjør om antall g til antall kg (se ??):

$$5 \text{ g} = 0,005 \text{ kg}$$

I formelen vår er nå prisen 600 og vekten 0,005, og da er

$$\text{kilopris} = \frac{600}{0,005} = 120\,000$$

Altså koster safran 120 000 kr/kg.